

“OVOZNI TO‘G‘RI YO‘LGA QO‘YISH” DARSLARIDA XONANDA TALABALAR BILAN MUSIQIY ASARLARDAGI TALAFFUZ VA URG‘ULAR USTIDA ISHLASH MUAMMOLARI HAMDA ULARNI BARTARAF QILISH YO‘LLARI

Ayubov Qobil Zaidovich

Yunus Rajabiy nomidagi O‘z.MMSI

“Maqom xonandaligi” kafedrası v.b.dotsenti

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada “Ovozni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish” darslarida xonanda talabalar bilan musiqiy asarlardagi talaffuz va urg‘ular ustida ishlash muammolari hamda ularni bartaraf qilish yo‘llari ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil qilinadi. Artikulyatsiya va diktsiyaning ravshanligi, so‘z va kuy uyg‘unligi, musiqa va she‘riy urg‘ularning moslashuvi vokal ijrochiligining badiiy hamda texnik sifati uchun muhim hisoblanadi.*

Maqolada artikulyatsiya va diktsiyaning xonandalik san‘atidagi o‘rni, muammolari va ularni yaxshilash usullari o‘rganilib, xonandalarning talaffuz aniqlavshanligini oshirish bo‘yicha samarali metodlar tavsiya etiladi. Shuningdek, so‘z va kuy uyg‘unligini saqlash, musiqa frazalarida to‘g‘ri nafas olish, urg‘ularni joylashtirish va musiqiy ritmga mos talaffuz qilish bo‘yicha amaliy uslubiy tavsiyalar beriladi.

Mazkur maqola musiqa ta‘limi, vokal pedagogikasi va an‘anaviy xonandalik san‘ati bilan shug‘ullanuvchi o‘qituvchilar, tadqiqotchilar hamda ijrochilar uchun nazariy va amaliy yo‘nalishda foydalanish mumkin bo‘lgan ilmiy-uslubiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

***Kalit so‘zlar.** Ovozni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, xonanda talaba, artikulyatsiya, diktsiya, talaffuz, urg‘ular, musiqa frazalari, vokal texnikasi, rezonatorlar, nafas nazorati, ovoz madaniyati, fonetik muammolar, she‘riy urg‘u, musiqa va matn uyg‘unligi, vokal pedagogikasi, xonandalik san‘ati, vokal mashqlari, musiqa ijrochiligi, badiiy ifoda.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются методические и научные аспекты работы над произношением и акцентами в музыкальных произведениях на занятиях по «Правильной постановке голоса» для студентов-вокалистов. Чёткость артикуляции и дикции, гармоничное сочетание слова и мелодии, а также соответствие музыкального и поэтического ударений являются важными факторами художественного и технического качества вокального исполнения.*

(3rd international scientific and practical conference)

В статье исследуется роль артикуляции и дикции в вокальном искусстве, анализируются проблемы, связанные с их развитием, и предлагаются эффективные методы их совершенствования. Также даны практические рекомендации по сохранению гармонии слова и мелодии, правильному дыханию в музыкальных фразах, расстановке ударений и соответствующему ритмическому произношению.

Настоящая статья может служить научно-методическим источником для преподавателей, исследователей и исполнителей, работающих в области музыкального образования, вокальной педагогики и традиционного вокального искусства.

Ключевые слова. *Правильная постановка голоса, певец-студент, артикуляция, дикция, произношение, ударения, музыкальные фразы, вокальная техника, резонаторы, контроль дыхания, вокальная культура, фонетические проблемы, поэтическое ударение, гармония музыки и текста, вокальная педагогика, искусство пения, вокальные упражнения, музыкальное исполнение, художественное выражение.*

Annotation. *This article examines the methodological and scientific aspects of working on pronunciation and accents in musical pieces during "Proper Voice Placement" lessons for vocal students. Clarity of articulation and diction, the harmony between lyrics and melody, as well as the alignment of musical and poetic accents, are crucial factors in the artistic and technical quality of vocal performance.*

The article explores the role of articulation and diction in vocal art, analyzes the challenges associated with their development, and suggests effective methods for improvement. Additionally, practical recommendations are provided on maintaining the balance between words and melody, proper breath control in musical phrases, correct accent placement, and rhythmically appropriate pronunciation.

This paper serves as a scientific and methodological resource for educators, researchers, and performers engaged in music education, vocal pedagogy, and traditional vocal performance.

Keywords. *Correct vocal placement, singer-student, articulation, diction, pronunciation, accents, musical phrases, vocal technique, resonators, breath control, vocal culture, phonetic issues, poetic emphasis, harmony of music and text, vocal pedagogy, the art of singing, vocal exercises, musical performance, artistic expression.*

KIRISH

(3rd international scientific and practical conference)

Xonandalik san'atida ijroning sifatini belgilovchi muhim omillardan biri tovush madaniyati, talaffuz aniq-ravshanligi va urg'ularning to'g'ri qo'yilishi hisoblanadi. An'anaviy va zamonaviy ijrochilikda musiqiy asarlardagi talaffuz va urg'ular xonandaning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytirib, matn va kuy o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlaydi [1, 2]. Shu bois, "Ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish" darslari jarayonida talabalar bilan musiqiy asarlardagi talaffuz va urg'ular ustida ishlash muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xonanda talabalar ba'zan so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, urg'ularni noto'g'ri qo'yish, fonetik va artikulyatsion muammolarga duch kelishlari mumkin. Bu esa ijroning badiiy va texnik sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Ayniqsa, she'riy matnga ega bo'lgan vokal asarlarni kuylashda urg'ularni noto'g'ri ishlatish so'z ma'nosining buzilishiga olib kelishi va tinglovchi uchun ijroning tushunarsiz bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolada xonanda talabalar bilan musiqiy asarlardagi talaffuz va urg'ular ustida ishlash muammolari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu muammolarni bartaraf etish usullari:

Artikulyatsiya va diktsiyani mustahkamlash;

So'z va kuy uyg'unligini saqlash;

She'riy va ohangdor urg'ularni farqlash;

Xonanda uchun maxsus talaffuz mashqlarini qo'llash kabi metodlar yoritiladi.

Mazkur maqola musiqa ta'limi sohasida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, vokal ijrochiligi bilan shug'ullanayotgan talabalar hamda ilmiy tadqiqotchilar uchun amaliy-uslubiy tavsiyalar berish maqsadida tayyorlangan [10].

ARTIKULYATSIYA VA DIKTSIYA

Xonanda ijrosida artikulyatsiya va diktsiya vokal ifodalilikning muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Artikulyatsiya tovush hosil qilish jarayonida lablar, til, jag' va yumshoq tanglay harakatlari orqali shakllanadi. Diktsiya esa talaffuzning aniqligi, so'z va bo'g'inlarning to'g'ri ifodalanishi bilan bog'liq [5]. Xonanda ijrosida ushbu omillar matnning ravshanligi va musiqa bilan uyg'unligiga bevosita ta'sir qiladi.

An'anaviy ijrochilik va akademik vokal san'atida xonandaning tovush chiqishi, urg'ularni to'g'ri taqsimlashi va so'zlarning tushunarli talaffuz qilinishi tinglovchiga musiqiy asarning mazmunini aniq yetkazish imkonini beradi. Shuning uchun "Ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish" darslarida artikulyatsiya va diktsiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

1. Artikulyatsiya va diktsiyaning xonandalikdagi roli:

- *musiqiy matnning tushunarligini oshirish* – xonanda soʻzlarni aniq talaffuz qilmasa, matn tinglovchi uchun tushunarsiz boʻlib qoladi;
- *ovozning kuchi va jarangdorligini taʼminlash* – toʻgʻri artikulyatsiya orqali ovoz aniq va ravon chiqadi;
- *sheʼriy va musiqa urgʻularining uygʻunligini yaratish* – notoʻgʻri urgʻu yoki soʻz shakllanishi ijroning badiiy qimmatini pasaytirishi mumkin;
- *ovozning barqaror chiqishini taʼminlash* – artikulyatsiya organlari bilan ishlash xonandaning ovoz apparatini mustahkamlaydi.

2. Artikulyatsiya va diktsiya muammolari va ularning sabablari:

Xonandalik sanʼatida artikulyatsiya va diktsiya bilan bogʻliq muammolar quyidagi sabablarga koʻra yuzaga keladi [3]:

- *notabiiy talaffuz* – xonanda turli lahjalarda yoki notoʻgʻri fonetik shaklda soʻzlarni ifodalaydi;
- *ogʻiz boʻshligʻining sust ishlashi* – artikulyatsiya organlari yetarlicha faol boʻlmaganda, soʻzlar toʻliq talaffuz qilinmaydi;
- *notoʻgʻri nafas nazorati* – nafasning notoʻgʻri taqsimlanishi soʻzlarni siqib yoki boʻgʻib chiqarishga sabab boʻladi;
- *shoshqaloqlik yoki ovoz siqilishi* – tez gapirish yoki kuylash natijasida harflar oʻzaro aralashib, talaffuz sifati pasayadi;
- *musiqiy matn va sheʼriy urgʻularni farqlay olmaslik* – xonanda soʻzning maʼnosi va musiqiy urgʻularni notoʻgʻri tushunganida, talaffuz ham buziladi.

3. Artikulyatsiya va diktsiyani rivojlantirish usullari.

Xonanda talabalarining artikulyatsiya va diktsiyasini yaxshilash uchun maxsus mashqlar va metodik yondashuvlar qoʻllaniladi. Quyida eng samarali usullar keltirilgan:

3.1. Artikulyatsiya organlarini rivojlantirish mashqlari.

Lab va til mushaklarini mustahkamlash mashqlari:

- lablarni oldinga choʻzish va yana boʻshash qoʻyish;
- tilni oldinga chiqarib, harakatlantirish: yuqori tanglay, pastki tanglay, yon tomonlarga harakatlantirish;
- “P”, “B”, “M”, “D”, “T”, “L” kabi tovushlarni kuchaytirib aytish.

Harakatli artikulyatsion mashqlar:

- “BA – BO – BU – BE – BI” kabi tovush kombinatsiyalarini sekin va tez talaffuz qilish;

- “KA – KO – KU – KE – KI” kabi mashqlar orqali artikulyatsion faollikni oshirish.

3.2. Diktsiyani yaxshilash uchun mashqlar.

Sodda soʻzlarni tez talaffuz qilish:

- “sariq saryogʻ, qora qatiq”;
- “tilla tilim tegdi tilimga, tilim tilim tilim boʻldi”.

Sekin va aniq soʻzlash mashqlari:

- sheʼr yoki matni ortiqcha shoshmasdan, aniq talaffuz bilan aytish;
- bitta soʻzni har bir boʻgʻinini choʻzib aytish: “MA-QOM SA-NAʼ-TI”, “MU-SI-QA”.

Ovozni kuchaytirib va pastlatib soʻzlash:

- “Ma – Me – Mi – Mo – Mu” kabi tovushlarni baland va past ohangda aytish.

3.3. Nafasni nazorat qilish va urgʻularni toʻgʻri ishlash.

Nafasni toʻgʻri taqsimlash uchun mashqlar:

- nafas olib, asta-sekin chiqarib soʻzlarni talaffuz qilish: “Aaaa – Oooo – Uuuu”;
- nafas chiqish vaqtini uzaytirish uchun sheʼr yoki matni bitta nafasda aytish.

Sheʼriy va musiqa urgʻularini toʻgʻri joylashtirish;

- xonanda musiqiy asarning ritmik tuzilishiga mos holda talaffuz urgʻusini notoʻgʻri joylashtirmasligi kerak;
- xuddi gapirgandek ravon talaffuz qilishga eʼtibor berish.

4. Artikulyatsiya va diktsiyani yaxshilash boʻyicha pedagogik tavsiyalar.

- talabalar bilan ishlashda individual yondashish – har bir xonanda uchun individual artikulyatsiya va diktsiya muammolarini aniqlash;
- sheʼr va kuy uygʻunligini oʻrganish – xonandalar sheʼriy matn va musiqiy urgʻularni aniq tushinishi kerak;
- tezkor mashqlar tizimi joriy etish – artikulyatsiya va diktsiya uchun maxsus mashqlarni har bir vokal mashgʻulotiga kiritish;
- oʻyin va teatr elementlaridan foydalanish – ovoz va talaffuz ustida ishlashda teatr mashqlaridan foydalanish natijani oshiradi.

SOʻZ VA KUY UYGʻUNLIGINI SAQLASH

Xonandalik sanʼatida soʻz va kuy uygʻunligi ijroning badiiy sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Vokal ijrochilikda kuy va matn oʻzaro uygʻun boʻlmasa, xonandaning ifodalilik imkoniyatlari cheklanib, tinglovchi asarning badiiy mazmunini toʻliq his qila olmaydi [4, 7]. Shu bois, “Ovozni toʻgʻri yoʻlga qoʻyish”

darlarida xonanda talabalar bilan soʻz va kuy uygʻunligini saqlash boʻyicha maxsus mashgʻulotlar olib borilishi lozim.

1. Soʻz va kuy uygʻunligining xonandalikdagi ahamiyati.

- ijroning badiiy ifodaliligini oshiradi – xonanda musiqa orqali matnning mazmunini ochib bera oladi;
- tinglovchiga taʼsir kuchini oshiradi – matn va kuy uygʻunligi musiqa asarining his-tuygʻular bilan boyitilishiga yordam beradi;
- matn mazmunining toʻgʻri yetkazilishini taʼminlaydi – notoʻgʻri urgʻu yoki kuy bilan mos kelmagan talaffuz natijasida soʻzlarning maʼnosi buzilishi mumkin;
- ijroning texnik jihatdan mustahkam boʻlishini taʼminlaydi – xonanda musiqiy frazalarga mos keladigan nafas taqsimotini oʻrganadi.

2. Soʻz va kuy uygʻunligi bilan bogʻliq muammolar.

Xonanda talabalar musiqiy asarlarda soʻz va kuy uygʻunligini saqlashda bir nechta muammolarga duch kelishadi.

- ✓ Sheʼriy va musiqa urgʻularining notoʻgʻri moslashuvi:
 - soʻzning semantik urgʻusi bilan musiqiy urgʻu mos kelmasa, matn maʼnosi oʻzgarib ketishi mumkin;
 - masalan, “Koʻnglimdagi armonim” kabi iboralarda notoʻgʻri urgʻu qoʻyilsa, ifoda oʻz taʼsirini yoʻqotadi.
- ✓ Nafas olish va musiqa frazalari uygʻunligining buzilishi:
 - xonanda notoʻgʻri joyda nafas olib, musiqiy frazani uzib qoʻyishi mumkin;
 - matn maʼnosi tugallanmagan holda nafas olish tinglovchi uchun noqulaylik tugʻdiradi.
- ✓ Tovushlar va boʻgʻinlarning notoʻgʻri choʻzilishi:
 - baʼzi hollarda boʻgʻinlar musiqiy ohangga moslashish uchun ortiqcha choʻziladi yoki qisqartiriladi [6, 9];
 - natijada, soʻzlar oʻz tabiiy talaffuz shaklini yoʻqotishi mumkin.
- ✓ Musiqa ritmiga mos kelmaslik;
 - sheʼrning tabiiy ritmi bilan musiqa ritmi toʻgʻri kelmasligi mumkin;
 - masalan, tez surʼatdagi kuyda uzun soʻzlarni aniq talaffuz qilish qiyin boʻlishi mumkin.

3. Soʻz va kuy uygʻunligini taʼminlash usullari.

3.1. Musiqiy urgʻular va soʻz urgʻularini toʻgʻri joylashtirish.

- ✓ Musiqa frazalari va matn urgʻusini uygʻunlashtirish:

(3rd international scientific and practical conference)

- xonanda har bir musiqiy fraza ichida soʻzning asosiy urgʻusi qayerga tushishini bilishi kerak;

- mashq: oʻqituvchi musiqa ritmini mustaqil ravishda sheʼriy matnga moslashtirish mashqlarini bajartirishi kerak.

✓ Asl talaffuzga mos keladigan ohangni tanlash:

- xonanda sheʼrning talaffuz qonuniyatlarini buzmasdan ohang bilan bogʻlay bilishi kerak;

- mashq: sheʼrni oddiy gap shaklida talaffuz qilish va keyin uni kuyga solib aytish.

3.2. *Nafas nazorati va musiqa frazalari bilan ishlash.*

✓ Nafas olishning toʻgʻri joyini aniqlash:

- musiqa frazasi tugallanmagan joyda nafas olmaslik kerak;

- mashq: matn va kuyda qayerda nafas olish toʻgʻri ekanligini belgilash uchun oldindan rejalashtirish.

✓ Uzun frazalarni bitta nafasda chiqarish:

- xonanda uzoq frazalarni ijro etish uchun diafragma nafas olish texnikasidan foydalanishi lozim;

- mashq: sheʼr satrlarini bir nafasda aytish va asta-sekin musiqa bilan uygʻunlashtirish.

3.3. *Matn va ritm uygʻunligini taʼminlash.*

✓ Musiqa surʼatiga qarab talaffuz tezligini sozlash:

- juda tez yoki juda sekin kuylash soʻz va musiqa uygʻunligiga zarar yetkazishi mumkin;

- mashq: turli surʼatdagi kuylarga soʻzlarni moslashtirish boʻyicha mashqlar oʻtkazish.

✓ Boʻgʻinlarni toʻgʻri choʻzish va qisqartirish:

- soʻzning tabiiy talaffuzi buzilmasligi uchun musiqaga mos ravishda boʻgʻinlarni toʻgʻri taqsimlash kerak;

- mashq: “Ma-a-a-a-jon” yoki “Majon” kabi soʻzlarni toʻgʻri kuylashni mashq qilish.

4. **Pedagogik tavsiyalar.**

✓ Matn va musiqa uygʻunligi boʻyicha nazariy mashgʻulotlar oʻtkazish – xonanda sheʼr va kuyning tuzilishini tushunishi kerak;

✓ talabalarga individual yondashish – har bir xonanda uchun musiqiy va sheʼriy talaffuz muammolarini aniqlash va toʻgʻrilash;

- ✓ she'rni musiqa ohangsiz talaffuz qilishni mashq qilish – oldin so‘zlarni gapirgandek to‘g‘ri urg‘ular bilan aytish, keyin kuylash;
- ✓ talabalarni turli janrlardagi asarlar bilan ishlashga o‘rgatish – har bir musiqa janrida talaffuz, urg‘u va matn moslashuvi turlicha bo‘lishi mumkin.

XULOSA

Xonandalik san’atida artikulyatsiya, diktsiya va urg‘ularning to‘g‘ri shakllanishi ijro madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. "Ovozni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish" darslarida ushbu jihatlar ustida ishlash musiqiy ifodalilikni oshirish, matn va kuy uyg‘unligini ta’minlash va ijroning badiiy-ta’sirchanligini kuchaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Maqolada xonanda talabalar duch keladigan artikulyatsion va fonetik muammolar, nafas nazorati bilan bog‘liq qiyinchiliklar, musiqa va she’riy urg‘ularni noto‘g‘ri qo‘llash muammolari tahlil qilindi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun artikulyatsion va diktsion mashqlar, so‘z va kuy uyg‘unligini saqlash usullari, nafasni to‘g‘ri taqsimlash va musiqiy frazalarga mos talaffuz qilish metodlari taqdim etildi.

Xonanda talabalar uchun tavsiya etilgan asosiy yo‘nalishlar:

- artikulyatsiya va diktsiyani mustahkamlash – aniq va ravon talaffuz uchun maxsus mashqlarni joriy etish;
- musiqiy va she’riy urg‘ularni uyg‘unlashtirish – matn va kuy uyg‘unligini buzmay ijro etish;
- nafas nazoratini takomillashtirish – musiqiy frazalarning to‘g‘ri ajratilishini ta’minlash;
- tezkor talaffuz va ritmik mashqlar – xonanda ovozining moslashuvchanligini oshirish;
- xonanda uchun individual yondashuv – har bir talabaga mos bo‘lgan metodlarni ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, xonanda talabalar talaffuz, urg‘u va diktsiya muammolarini tizimli ravishda bartaraf etish orqali ijrochilik mahoratini oshirishlari mumkin. Musiqa ta’limida nazariy va amaliy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali so‘z va kuy uyg‘unligini ta’minlash, xonandaning ovoz madaniyatini rivojlantirish va ifodalilik darajasini oshirish mumkin [8]. Ushbu yondashuvlar vokal san’atining rivojlanishi va an’anaviy xonandalik madaniyatining saqlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Karomatov, F., “O‘zbek xalq musiqasi va maqom san’ati”, Toshkent: Fan, 2002.
2. Sodiqova, M., “O‘zbek an’anaviy ijrochiligida xonanda mahorati va ovoz texnikasi”, Toshkent: San’at, 2010.

3. To‘xtasinov, H., “Musiqqa pedagogikasida ovoz registrlari bilan ishlash usullari”, Toshkent: O‘zDJTI nashriyoti, 2015.
4. Karimova, N., “Sharq xonandalik san’ati: nazariya va amaliyot”, Buxoro: Ma’naviyat, 2017.
5. “Yakkaxon qo‘shiqchilik” – O‘.Rasulov tomonidan yozilgan ushbu kitobda artikulyatsiya va diktsiya mashqlari, shuningdek, xonandalik san’atida talaffuzning aniq-ravshanligi haqida batafsil ma’lumotlar berilgan.
6. “O‘zbek an’anaviy xonandalik san’ati amaliyotida juda ko‘p ovoz turlari va uning o‘ziga xos xususiyati” – Ushbu maqolada so‘z va ohang uyg‘unligi, xonanda ijrosida tovushlarning ma’no kasb etishi va ijro uslubi haqida tahlillar keltirilgan.
7. “Maqom yakka xonandaligi” – Ushbu manbada an’anaviy xonandalikda so‘z, ohang va ijro uyg‘unligining ahamiyati, shuningdek, maqom ijrochiligida xonandaning o‘rni haqida ma’lumotlar mavjud.
8. “Munojotxon Yo‘lchiyeva” – Ushbu o‘quv qo‘llanmada an’anaviy yakka xonandalik san’atining mazmuni, tarixi va ijrochilik uslublari tizimli tahlil qilingan.
9. “Bastakorlik ijodi” – Ushbu manbada so‘z va kuy uyg‘unligi, bastakorlikda matn va musiqaning o‘zaro aloqasi haqida ma’lumotlar keltirilgan.
10. “O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti xabarlarlari” – Ushbu to‘plamda musiqali teatrda sahna nutqi, nutqning musiqqa bilan uyg‘unligi hamda sahnaviy nutqning o‘ziga xosligi haqida maqolalar mavjud.